

Петрушенко М. Методологія управління екологічними протиріччями [Електронний ресурс] / М. Петрушенко // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2013. — Вип. 1 (8). — С. 199–211. — Режим доступу до журн. :

<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13pmmuep.pdf>.

УДК 35.073.5:502.131

JEL Classification: B41, Q58

Микола Петрушенко

Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

e-mail: petrushenkom@gmail.com

к.е.н., доц. кафедри управління

МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНИМИ ПРОТИРІЧЧЯМИ

***Анотація.** У статті обґрунтовано можливість і представлено методологічні підходи до управління екологічними протиріччями, що виникають на територіальному рівні національної економіки. Розкрито діалектичну сутність екологічних протиріч. Наведені приклади еколого-економічних протиріч та прогнозів щодо їх пролонгації на глобальному рівні. Досліджено об'єкт управління на трансформаційному континуумі “екологічне протиріччя – екологічний конфлікт”. Запропоновано класифікацію екологічних протиріч за критерієм чутливості до управлінського впливу. Розроблено методологічну модель “спіраль управління екологічними протиріччями”. Проведено аналіз змісту принципів і методів управління екологічними протиріччями.*

***Ключові слова:** екологічне протиріччя, потенційний екологічний конфлікт, управління, методологія, принцип, метод, національна економіка, територія.*

Николай Петрушенко

МЕТОДОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ ПРОТИВОРЕЧИЯМИ

***Аннотация.** В статье обоснована возможность и представлены методологические подходы к управлению экологическими противоречиями, которые возникают на территориальном уровне национальной экономики. Раскрыта диалектическая сущность экологических противоречий. Приведены примеры эколого-экономических противоречий и прогнозов их пролонгации на глобальном уровне. Исследован объект управления на трансформационном континууме “экологическое противоречие – экологический конфликт”. Предложена классификация экологических противоречий по критерию чувствительности к управленческому воздействию. Разработана методологическая модель “спираль управления экологическими противоречиями”. Проведен анализ содержания принципов и методов управления экологическими противоречиями.*

***Ключевые слова:** экологическое противоречие, потенциальный экологический конфликт, управление, методологія, принцип, метод, национальная экономика, территория.*

Mykola Petrushenko

Sumy State University,
 Rymaskogo-Korsakova str., 2, Sumy, 40007, Ukraine
e-mail: petrushenkomp@gmail.com
Ph.D., Assoc. Prof., Department of Management

METHODOLOGY OF THE ENVIRONMENTAL CONTRADICTIONS MANAGEMENT

Abstract. *The opportunity of the environmental contradictions management is reasoned and methodological approaches to the management of environmental contradictions, that arise at the territorial level of the national economy are considered in the article. The dialectical nature of environmental contradictions is developed. The examples of environmental and economic contradictions and predictions of their prolongation at the global level are considered. The management object on the transformational continuum "environmental conflict – environmental conflict" is researched. The classification of environmental contradictions by sensitivity to the effects of management is offered. The methodological model "spiral of managing environmental contradictions" is developed. The content of the principles and methods of environmental contradictions management is analyzed.*

Keywords: *environmental contradiction; potential environmental conflict; management; methodology; principle; method; national economy; territory.*

Актуальність проблематики. Масштабні наукові дослідження екологічних протиріч у соціально-економічних системах і процесах налічують вже понад півстоліття. Починаючи з 1960-х років, основним поштовхом для проведення систематичного аналізу суперечностей, які виникають між господарською діяльністю та навколишнім природним середовищем, можна вважати необхідність невідкладного вирішення численних конфліктних питань, пов'язаних із впливом забрудненого довкілля на економіку та населення країн та регіонів практично в усьому світі, а також із дослідженням передумов утворення та пролонгації природно-ресурсних конфліктів. Із посиленням ролі соціальних аспектів еколого-економічних відносин, у відповідності з пріоритетами концепції сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) дослідження екологічних протиріч, з одного боку, нарешті, набувають притаманного їм змістові соціологічного контексту та, відповідно, переваг трансдисциплінарної науки а, з іншого, – значно ускладнюються, особливо в контексті їх оцінки та управління ними. Зокрема, щодо останнього: досвід підтверджує, що тільки при поєднанні дослідницьких та власне управлінських дій можливе реальне вирішення певних соціально-економічних суперечностей. Актуальність управління екологічними протиріччями гостро постає в тих країнах, де вже стався факт їх трагічних наслідків, як, на жаль, Фукусіма в Японії (2011), Чорнобиль в Україні (1986), Бхопал в Індії (1984), Гаррісберг у США (1979), Севезо в Італії (1976) тощо, чи потенційно відчувається загроза конфліктних ситуацій, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища та використанням природних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні та управлінські засади розвитку нашої держави з теоретико-методологічних позицій висвітлені в численних працях вітчизняних учених, серед яких, зокрема, з огляду на релевантність даного дослідження слід виокремити наступні роботи, що розкривають сучасні проєкологічні тенденції в системі національної економіки. Так, в роботах О. І. Амоші, М. Г. Чумаченка, М. М. Шкільняка, С. І. Юрія та ін. розкрито механізм управління державною власністю, зокрема, на природні ресурси. В роботі [12] зачіплюється питання щодо поняттєвого розуміння "управління" відносно держаної власності та, зокрема, розподілу ресурсів у державі. Управління

використанням природно-ресурсного потенціалу держави в його територіальному та галузевому аспектах розкривається в роботах О. Ф. Балацького, В. М. Кислого, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова та ін. У дослідженні П. І. Коренюка [4], зокрема, відображено сучасний погляд на еколого-економічну ефективність відтворення ресурсного потенціалу національного продовольчого комплексу. Проблемам управління людським капіталом національної економіки присвячені праці І. О. Галиці, М. І. Долішнього, О. Є. Кузьміна, В. П. Петренка, Л. Т. Шевчук тощо. В роботі [8], зокрема, розроблено основи з удосконалення управління інтелектуальними ресурсами соціально-економічних систем. Питання управління в сфері регіонального економічного розвитку держави висвітлені в працях В. М. Геєця, Б. М. Данилишина, І. І. Лукінова, В. І. Пили тощо. Зокрема, в роботі О. П. Крайник [5] досліджено взаємозв'язки в системі механізмів регулювання регіонального економічного розвитку; в роботі М. Пашкевич [7] проаналізовано чинники впливу складових системи державного управління на продуктивний потенціал розвитку регіону. Теоретико-методологічні засади сталого економічного розвитку в Україні та її регіонах висвітлені в працях Б. М. Андрушківа [1], З. В. Герасимчук, Л. С. Гринів, Л. Г. Мельника, С. К. Харічкова, Я. В. Хоменко, Л. Г. Чернюк, О. С. Чмир та ін. Зокрема, в роботі І. Ткача [10] класифіковано стійкість економіки держави за рівнем контрольованості, залежно від умов функціонування економіки, залежно від сфери економічної діяльності тощо; в роботі [11] викладені методологічні засади формування політики сталого економічного зростання в соціоекономічній системі регіону; в роботі Г. Нагорняк і Ю. Вовка [6] досліджено роль державної інноваційної політики в забезпеченні сталого розвитку економіки України.

І, безперечно, визначальне місце у вітчизняному доробку економістів – дослідників взаємозв'язків між суспільством, економікою і довкіллям і, відповідно, еколого-економічних протиріч глобального та національного розвитку належить В. І. Вернадському [3] – засновнику ноосферології як підґрунтя для дослідження сталого розвитку в державі.

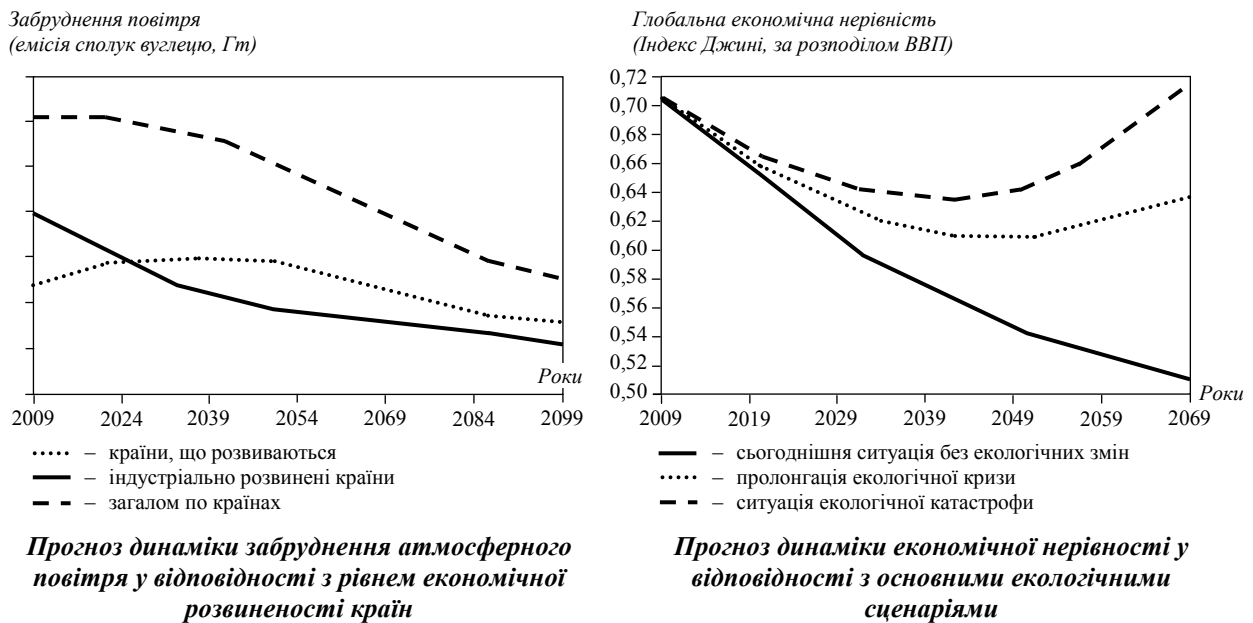
Серед закордонних дослідників екологічної складової економічного розвитку та ролі державного управління у вирішенні відповідних протиріч як на рівні країни, так і на рівні регіонів слід згадати С. Кузнеця (*S. Kuznets*), Ден. і Дон. Медоузів (*Den. and Don. Meadows*) [16], Р. Солоу (*R. Solow*), Дж. Форрестера (*J. Forrester*); серед російських вчених – К. Г. Гофмана, М. Ф. Реймерса, М. П. Федоренко та багатьох інших.

Поряд із цим питання управління екологічними протиріччями в системі національної економіки, екологічними суперечностями суспільного розвитку, зокрема, в їх методологічному контексті потребують подальшого більш докладного дослідження та вдосконалення.

Мета статті. Метою даного дослідження є формування методологічних засад управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до головного питання даного дослідження, в якому розкривається методологія управління екологічними протиріччями, слід відповісти на початкове в даному контексті, на наш погляд, питання: чи можливо взагалі керувати, здійснювати управлінський вплив на будь-яке протиріччя та суперечності, що виникають в сфері еколого-економічної діяльності людини, зокрема. Тим більше, що, якщо *необхідність* такого управління не викликає жодних сумнівів, принаймні, в аспектах превентивації негативних наслідків екологічних протиріч (на рис. 1, відповідно: зліва – щодо протиріччя між рівнем розвиненості країн і можливостями проекологічної діяльності (розвиненість економіки не призводить до реалізації екологічної політики, кардинально іншої у порівнянні з аналогічною в країнах із економікою, що розвивається [13, с. 195]); справа – щодо зростання економічної нерівності серед країн при загостренні екологічної ситуації (парадоксально, проте замість того, щоб консолідувати зусилля із вирішення міжрегіональних і глобальних проблем, спричинених екологічною катастрофою, в країнах ще більше зміцняться позиції політично та економічно сильних сторін [14, с. 37]), то його *можливість*, із огляду, насамперед, на усталеність більшості думок науковців щодо

фундаментальності змісту категорії “протириччя”, тим більше при його ускладненні природним і ширше – інвайронментальним, тобто не “чисто” соціальним чинником, – потребує більш глибокої аргументації та додаткових пояснень.

Рис. 1. Приклади еколого-економічних протириччя та прогнозів щодо їх пролонгації на глобальному рівні

Можливість управління екологічними протириччями в його теоретико-методологічному контексті залежить, насамперед, від того, вважати такі протириччя об’єктивними, чи, можливо, розглядати характер причин їх виникнення як суб’єктивний.

Безумовно, протириччя в їх широкому розумінні мають глибинну філософську, психологічну, загальнонаукову сутність, об’єктивність якої, за думкою багатьох мислителів різних епох (Платона, Гегеля, Канта, Маркса, Богданова та ін.) є беззаперечною. Нагадаємо, що в даному дослідженні ми не ставимо за мету дослідження самого протириччя, а вже виходимо з того, що воно в початковому своєму розумінні є об’єктивним. Проте, по мірі того, як протириччя еволюціонує, захоплюючи в сферу свого впливу різні об’єкти, процеси та явища, змінює свою форму, – з’являється можливість управління ним у тих випадках, коли об’єктивна його сторона не домінує над стороною суб’єктивною – тією, що може “відчувати” управлінський вплив (сфера екологічних протириччя, чутливих до управлінського впливу, зображена на рис. 2).

до зовнішніх управлінських впливів на наступні різновиди:

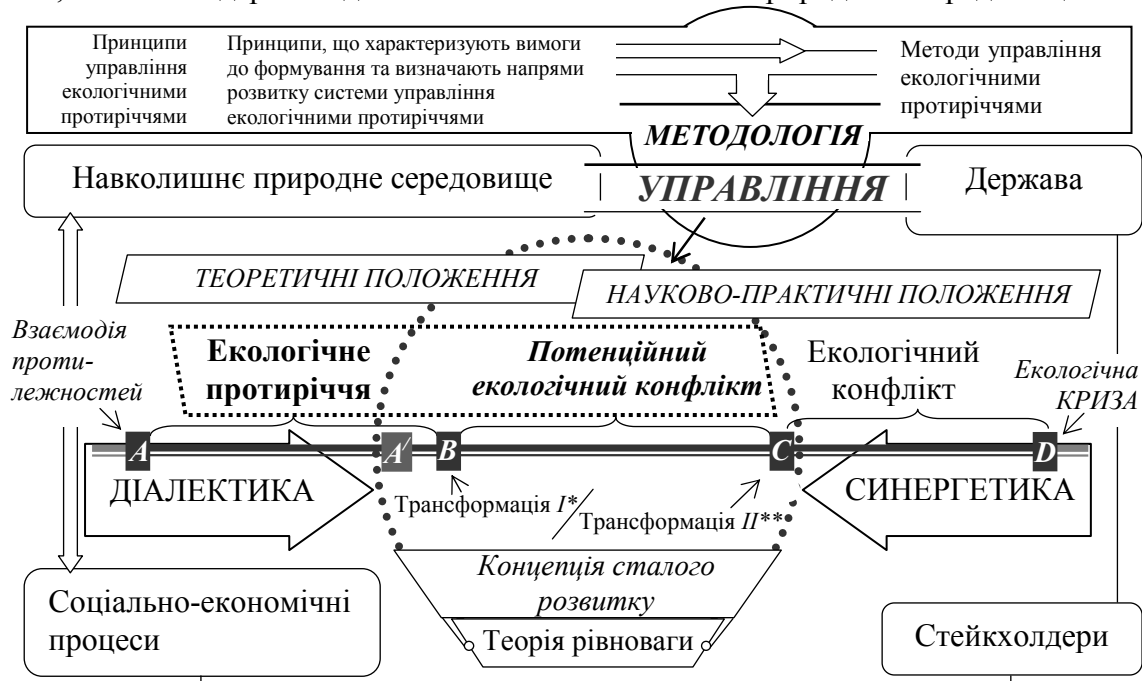
– екологічні протириччя, нечутливі до управлінського впливу (на представленому вище континуумі – відрізок AA/): об’єктивні взаємодії протилежностей, одна з яких відноситься до навколишнього природного середовища, інша – до суспільства чи окремих процесів його життєдіяльності, насамперед, економічних;

– екологічні протириччя, квазічутливі до управлінського впливу (відрізок A/B): частина взаємодій протилежностей, які можуть сприймати управлінські імпульси, що породжуються інтуїтивно на теоретичному рівні менеджменту;

– екологічні протириччя, чутливі до управлінського впливу (відрізок BC): набувають форми потенційних екологічних конфліктів, що можуть бути керованими на прогностичному рівні.

На наш погляд, екологічні протириччя з погляду їх існування в конфліктогенезі сучасного суспільства та, зокрема, господарських відносин, в контексті концепції сталого розвитку слід розглядати як протириччя діалектичні. Останні в широкому розумінні є

рушійним принципом і джерелом будь-якого розвитку. При цьому існує також досить поширена думка, що за формальною логікою протиріччя є перешкодою для пошуку істинності знання. Для того, щоб продемонструвати значущість саме діалектичної природи екологічних протиріч, розглянемо деякі погляди на різні аспекти конфліктної взаємодії суспільства, його господарської діяльності та навколишнього природного середовища.

- *Т. В – трансформація I-го роду (перехід теорії в практику) – момент переходу від форми “екологічне протиріччя” до форми “потенційний екологічний конфлікт” – перехідної форми (зміст екологічного протиріччя поряд із теоретичним підґрунтям набуває ознак його проекції в практичну площину: ситуація екологічного “квазіконфлікту”);
- **т. С – трансформація II-го роду (перехід потенціалу в дію) – момент переходу від потенційної до активної форми екологічного конфлікту (до т. С на континуумі відображено екологічні протиріччя; після т. С – екологічні конфлікти як наслідки вказаних протиріч);
- – сфера екологічних протиріч, “чутлива” до управлінського впливу;
- .... – сукупність екологічних протиріч на континуумі “екологічне протиріччя – екологічний конфлікт” (екологічне протиріччя + потенційні екологічні конфлікти);
- – континуум “екологічне протиріччя – екологічний конфлікт”.

Рис. 2. Об’єкт управління на трансформаційному континуумі “екологічне протиріччя – екологічний конфлікт”

Загалом ми пропонуємо класифікувати екологічні протиріччя за критерієм чутливості. Зокрема, в роботі [13, с. 108] екологічні проблеми представлені як конфлікти інтересів. У своїй моделі автори розглядають чотири основні елементи: навколишнє середовище, населення, технології, споживання. При цьому центральним із них є споживання, яке, проте, представлене в широкому розумінні, тобто як таке, що охоплює не тільки економічні, а й духовні потреби людей. Однак підкреслено, що на практиці результатом взаємодії споживачів із довкіллям є, переважно, експлуатація природних ресурсів і розміщення відходів у компонентах навколишнього середовища. Далі дана тема отримує свій розвиток у моделі “зубожіння – деградація” [13, с. 119], що є відображенням песимістичних поглядів на наслідки росту обсягів виробництва та чисельності населення.

В роботі [15, с. 4, 13–14] при роз’ясненні сутності еколого-економічного протиріччя вказується, насамперед, на очевидний, із погляду сучасної практики господарювання, ланцюг наступного взаємозв’язку: навколишнє природне середовище є “постачальником” факторів виробництва та екосистемних послуг для економіки, в той час як остання – спрямовує в навколишнє середовище відходи. Проте, зміна технологій і стрімке зростання масштабності

виробництва та сфери надання послуг є причинами того, що вказаний ланцюг наразі суперечить умовам нормального співіснування людини та природи. Сучасний світ явно надмірно експлуатує довкілля, що й суперечить бажанню суспільства реалізовувати концепцію сталого розвитку. При цьому характер еколого-економічного протиріччя залежить, насамперед, від ендегенної конфліктності взаємозв'язків у замкненому економічному процесі, що складається з потоку ресурсів, товарів і послуг, дій соціальних інститутів і людської діяльності, що виражається в роботі підприємств і домогосподарств.

Автор роботи [17] вбачає підґрунтя досліджуваних протиріч у суперечливості змісту еколого-економічного ланцюга “засіб – мета” в його біофізичному та етичному контекстах, що призводить до неспроможності реалізації парадигми неокласичного економічного зростання. “Сліпа віра” економістів і політиків у необмеженість технологічних можливостей унаслідок наукового прогресу та небажання розуміння законів природи щодо обмеженості природних ресурсів, – є основною причиною того, що акцент уваги з кінцевої *етичної* мети людського розвитку, а також природно-екологічних засад управління національним господарством зміщується в сферу проміжних засобів (факторів виробництва) і проміжних цілей (економічних товарів і послуг).

В роботі [2] в рамках проведеного аналізу взаємовпливів суперечностей процесу активізації природоохоронних процесів (між елементами: екологія, ресурси, економіка та соціологія, політика, культура та традиції) розглядаються наступні протиріччя: основні протиріччя; протиріччя взаємовпливу; протиріччя послідовності прояву.

Повертаючись до континууму зміни форм екологічних протиріч від взаємодії протилежностей у соціально-економічній системі – до зародження активних екологічних конфліктів, які вже є наслідками відповідних протиріч (рис. 2), – зазначимо, що, на наш погляд, методологія (як вчення про наукові методи) управління екологічними протиріччями, включає поряд із відповідними методами управління також положення та принципи, що пояснюють еволюцію вказаних методів, зокрема, в площині соціально-економічних відносин, і вибір того чи іншого методу в конкретних умовах проведення наукових досліджень чи реалізації практичних заходів із вирішення екологічних протиріч.

Як зазначалося вище, серед підходів до дослідження будь-яких протиріч по відношенню до протиріч екологічних в основі методології управління ними знаходяться наступні підходи:

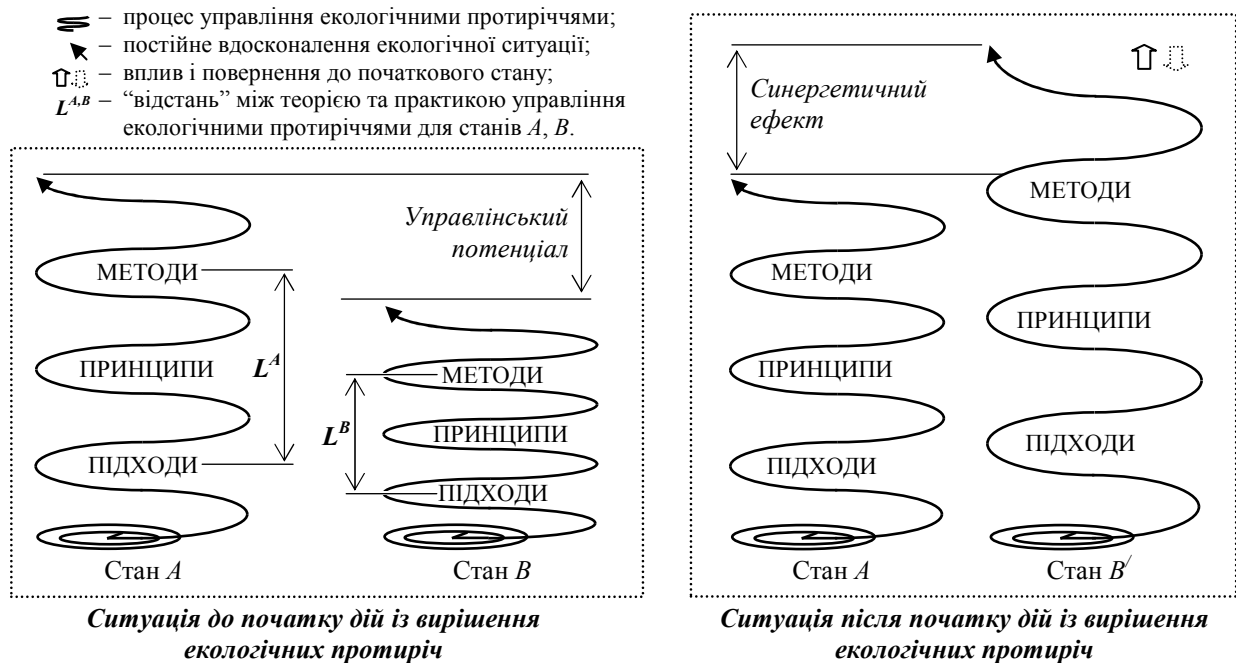
– діалектичний (екологічне протиріччя – об’єкт управління, який динамічно змінюється внаслідок ендегенної боротьби сутнісних протилежностей: між об’єктивними та суб’єктивними характеристиками екологічного протиріччя; між соціальною та природною сторонами середовища існування та розвитку людства; між постійним ростом економічних потреб і зменшенням природних ресурсів задля їх задоволення; між індивідуальною та суспільною власністю на ресурси навколишнього середовища тощо);

– формально-логічний (екологічне протиріччя – елемент, який формально є помилкою розвитку соціально-економічних відносин, оскільки він складається зі сторін, що взаємно виключають одна одну (безмірна експлуатація природи – обмеженість природних ресурсів), – у відповідності із сучасною трактовкою так званого закону протиріччя, згідно з яким дві протилежності, що складають зміст протиріччя не можуть бути водночас істинними. З огляду на вищезазначене, з погляду здійснення управлінського впливу екологічне протиріччя – однозначно небажаний об’єкт, який указує на конкретну проблему в розвитку суспільства та, відповідно, потребує свого усунення чи корегування);

– системно-синергетичний (екологічні протиріччя не розглядаються в якості першопричин порушення сталості синергетичних соціально-економічних систем. У центрі уваги синергетики – не протиріччя, а випадкові флуктуації, що призводять до зародження хаосу, руйнування порядку та врешті – до утворення нової форми та організації відносин. Таким чином, із огляду на те, що виключно синергетичний погляд на екологічні протиріччя, конфлікти та їх роль у розвитку суспільства тяжіє до пояснення їх природи та змісту випадковості, а не тривалістю процесу зародження, розвитку та пролонгації відповідних

суперечностей, – для збагачення управлінського досвіду в сфері еколого-економічних відносин доцільно застосовувати більш фундаментальний системно-синергетичний підхід, у якому синергетика – не самодостатній принцип, а розвиток загальної теорії систем).

На основі вказаних та деяких інших підходів відбувається формування принципів та, відповідно, на їх основі – методів дослідження та власне управління екологічними протиріччями (рис. 3). Потенціал управління екологічними протиріччями, сформований у результаті поєднання фундаментальних підходів та накопиченого практичного досвіду в галузі національної економіки та економіки природокористування, дозволяє отримувати позитивний синергетичний ефект унаслідок розв’язання певних екологічних протиріч.

Рис. 3. Методологічна модель “спіраль управління екологічними протиріччями”

Особливість управління екологічними протиріччями полягає в підвищеній тісноті зв’язку між його теоретичною та практичною складовими, у порівнянні з іншими напрямками екологічного управління. Це пояснюється природою самого “протиріччя”, а саме, його складною філософсько-науковою, діалектичною сутністю, що вимагає навіть у контексті здійснення практичних організаційно-економічних заходів постійного звертання до теоретико-методологічної основи управління, в нашому випадку, екологічними протиріччями.

Перейдемо до розгляду змісту принципів і методів управління екологічними протиріччями, зокрема, на рівні територіальних систем національної економіки. При цьому за основу класифікації вказаних принципів і методів візьмемо класичні погляди теоретичного менеджменту, що узагальнені в роботі [9].

1. Принципи управління як соціально-економічного явища та процесу:

– принцип науковості: “початок відліку”, перший принцип, що є переходом від підходів до принципів управління. При формуванні підґрунтя для здійснення управління екологічними протиріччями звернення до наукового досвіду та інструментарію є необхідним на всіх рівнях управління;

– принцип спеціалізації та кооперації: всупереч широті змісту екологічних протиріч на загальнотеоретичному рівні, в практичній площині вони набувають вузького значення та конкретної форми потенційних екологічних конфліктів, що потребує формування в структурі територіального менеджменту спеціалізованого підрозділу з вирішення виключно питань

еколого-економічних та соціально-екологічних протиріч, і водночас доцільне поєднання зусиль всіх підрозділів у випадку розгляду будь-яких суперечливих комплексних питань;

– принцип демократичного централізму: центром управління екологічними протиріччями, як правило, є держава (на територіальному рівні – відповідні органи влади), що зумовлено специфікою екологічних питань, насамперед, зацікавленістю в них всіх жителів, стейкхолдерів у межах певної території. Водночас останнє визначає необхідність демократичності в управлінні екологічними протиріччями;

– принцип плановості: з огляду на те, що екологічні протиріччя, як правило, пов'язані з майбутніми дисфункціональними наслідками на економіку певної країни та її регіонів, управління ними потребує прогностичності та складання комплексних планів щодо попередження, насамперед, антагонізму та соціальних збитків, спричинених дією екологічних конфліктів;

– принцип поєднання єдиноначальності та колегіальності: розв'язання конкретних екологічних протиріч і вирішення певних екологічних конфліктів потребує високого ступеня відповідальності, що можливе лише за чіткого підпорядкування виконавців особі, що приймає рішення, на засадах єдиноначальності; водночас, оптимальність у врахуванні думок та інтересів як управлінців, так і конфліктуючих сторін досягається на умовах колегіальності, наприклад, при консенсуальному вирішенні екологічних конфліктів.

2. Принципи, що характеризують вимоги до формування системи управління:

– принцип обумовленості мети та функцій управління цілями соціально-економічних процесів: основна мета управління екологічними протиріччями полягає, по-перше, в запобіганні деструкції та антагонізму, пов'язаних із можливим настанням екологічних конфліктів як наслідків указаних протиріч; по-друге, – в забезпеченні нормального ходу процесу активізації проекологічних питань у суспільстві та, насамперед, в економічній сфері нинішнього та потенційного забруднення довкілля. Наскільки сильною має бути мотиваційна та інші функції такого управління – залежить від ідеології, потреб, довгострокових і поточних цілей певної країни та її територіально-економічних систем;

– принцип поєднання механізму та структури управління: система управління екологічними протиріччями, зокрема, на рівні території поєднує в собі дві відповідні основні складові – територіальну структуру управління та організаційно-економічний механізм: якщо структура забезпечує перманентне підтримання процесу управління екологічними протиріччями, то механізм, у свою чергу, – завдяки своєму динамізму та гнучкості власне й реалізує вказаний процес у практичній площині;

– принцип врахування потенціалу управління: процес управління екологічними протиріччями часто позбавлений уваги науковців щодо відповідного потенціалу як максимальної здатності здійснювати релевантний управлінський вплив. У випадку територіального управління вказаний потенціал криється як в системі державного управління, так і в апаратах управління різнорідних організацій і підприємств, які функціонують у межах певної території;

– принцип оптимізації об'єкту управління: мета управління екологічними протиріччями в системі національної економіки – оптимізація суперечливих інтересів і взаємозв'язків між потенційними учасниками можливих екологічно спричинених конфліктних ситуацій у територіальних межах певної країни. В якості критерію оптимальності доцільно розглядати оптимум Парето чи (у випадку дослідження конфліктних ситуацій) його теоретико-ігрову версію – стан рівноваги Неша.

3. Принципи, що визначають напрями розвитку системи управління:

– принцип циклічності: процеси управління екологічними протиріччями у відповідній системі мають циклічний, за спіраллю, повторювальний характер;

– принцип концентрації: поряд із тим, що протиріччя є невід'ємною характеристикою будь-якого соціально-економічного явища чи процесу, доцільне виокремлення його власних елементів і рис і зосередження на них уваги та управлінського впливу;

– принцип безперервності: управління екологічними протиріччями є безперервним процесом, причому як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Важливість даного принципу багато в чому пояснюється переважною превентивністю заходів, ініційованих відповідними органами державного управління;

– принцип паралельності: екологічні протиріччя, “за умовчанням”, передбачають поряд із власне екологічними розгляд релевантних економічних, соціальних, політичних тощо чинників; при цьому в практиці управління кожним із них доцільне застосування водночас і паралельно відповідних заходів;

– принцип збалансованості: на шляху до досягнення оптимуму в інтересах сторін, між якими виникло екологічне протиріччя, одним із основних управлінських завдань є балансування вказаних інтересів; при цьому слід зазначити, що власне відповідний баланс не є чимось стаціонарним – навпроти, він постійно динамічно змінюється;

– принцип сталості: іншим завданням управління, на додаток по попереднього, є постійне підтримання квазірівноважного стану між потенційними учасниками екологічного конфлікту. Йдеться про підтримання вказаного вище балансу, точніше “втримання” його в певних межах допустимих відхилень, що з’являються внаслідок намагання потенційно конфліктної ситуації вирватися з-під управлінського впливу;

– принцип наступності: вирішення екологічних протиріч у глобальному контексті передбачає поряд із врахуванням збалансованих економічних, соціальних і екологічних аспектів також і дисконтування економічних та інших інтересів майбутніх поколінь і зіставлення та влагодження з нинішнім поколінням.

4. Методи управління (класична класифікація):

– організаційно-структурні методи: методи пасивного впливу, що передують іншим методам і передбачають створення необхідних умов для управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки. Включають проектування управлінських заходів, орієнтування їх у часі та просторі, нормування, регламентацію, з метою раціонального територіального розміщення засобів управління, у відповідності зі специфікою адміністративної поведінки в різних еколого-економічних ситуаціях. Наприклад, методи формування територіальних управлінських структур, методи створення колективів із вирішення екологічних протиріч; методи підготовки та реалізації різних суспільних проекологічних заходів тощо;

– адміністративно-правові методи: методи активного впливу на діяльність і чинники, пов’язані з екологічними протиріччями; виходять із нерівності конфліктуючих сторін і суб’єкту управління; передбачають можливість державних органів влади односторонньо забороняти чи встановлювати визначений порядок дій потенційних учасників екологічного конфлікту, що, в свою чергу, володіють мінімальною самостійністю. На практиці дані методи реалізуються у вигляді безваріантних норм діяльності та розпоряджень, видання наказів, які можуть супроводжуватися як позитивними стимулами, так і санкціями стосовно екологічно небезпечної діяльності, в тому числі й економічними, наприклад, субвенціями чи штрафами. Особливим видом даних методів є правове регулювання еколого-економічної діяльності. Загалом адміністративно-правові методи спрямовані на чітке виконання завдання та отримання визначених результатів, що, з іншого боку, певним чином є перепорою для зростання останніх і не сприяє поширенню ініціативності в діяльності, пов’язаної з екологічними протиріччями;

– економічні (ринкові) методи: методи опосередкованого управлінського впливу: об’єктам управління задається мета, встановлюються обмеження щодо її реалізації та окреслюється загальна лінія екологічної поведінки, в рамках яких учасники еколого-економічних процесів самостійно вирішують відповідні протиріччя. При цьому виявлена ініціатива щодо покращення екологічної ситуації стимулюється економією витрат або ж отриманням додаткових прибутків; окрім того, учасники процесу розв’язання суперечливих еколого-економічних ситуацій прямо зацікавлені у збільшенні результатів діяльності в рамках заданої державними органами мети. Прикладами економічних методів управління

екологічними протиріччями є наступні: кредитування впровадження екологічно чистих технологій, екологічне оподаткування, екологічне страхування, екологічно спрямоване бюджетування тощо. В свою чергу, якщо визначальною характеристикою методу є його пряме відношення до сфери дії механізму “попит – пропозиція”, то він належить до ринкових методів управління екологічними протиріччями;

– соціально-психологічні методи: методи найактивнішого впливу, що ґрунтуються на використанні соціальних взаємовідносин у певній сфері діяльності. В рамках управління екологічними протиріччями певної території сукупність даних методів спрямована на формування відповідного соціального капіталу; при цьому чинник довіри в конфліктних ситуаціях потребує не тільки соціальних, а також і психологічних імпульсів, спрямованих на врешті створення атмосфери порозуміння та толерантності. Приклади даних методів: інструменти психологічної мотивації (на індивідуальному та мікрорівні), інструменти виховної роботи та методи, спрямовані на задоволення культурних і духовних потреб учасників, чії проекологічні дії характеризуються суперечливістю та провокують конфліктні ситуації, екологічний консалт-менеджмент тощо;

– ідеологічні методи: методи довгострокового впливу, закладення яких, проте, передреє всім вищевказаним методам. Ідеологія сама по собі за своєю метафізичністю прибирає будь-які протиріччя. Це методи, що розповсюджують основоположні ідеї, ефективно використовують соціальні мережі: “ідея є найнебезпечнішим вірусом”. І хоча класична класифікація методів управління не передбачає виокремлення даної групи методів, гострота питання екологічних протиріч і його, насамперед, як це не парадоксально, соціальна природа зумовлюють необхідність активізації саме ідеологічних методів управління. У практиці державного управління та, зокрема, територіального менеджменту це, передусім, означає пропаганду екологічного здоров'я населення та людини, еколого-економічної безпеки, корегування національної та регіональної екологічної політики, вдосконалення екологічної стратегії та пріоритезацію проекологічних програм.

5. Методи управління, у взаємозв'язку з функціями менеджменту:

– методи планування та прогнозування: методи планування передбачають створення комплексних екологічних територіальних програм та їх моніторинг на предмет відсутності небезпечної конфліктності еколого-економічної діяльності. Методи прогнозування, в свою чергу, відіграють важливу роль в оцінці наслідків екологічних протиріч для соціально-економічного розвитку держави та її територій;

– методи організації (впорядкування): методи, взаємозв'язані з функцією організації, на територіальному рівні вирішення екологічних протиріч передбачають: по-перше, корегування структури управління територією із можливим формуванням підрозділів, що спеціалізуються на даній проблематиці; по-друге, впорядкування взаємозв'язків між усіма підрозділами структури державного управління на національному та регіональному рівнях із акцентом уваги на протиріччях між екологічними чинниками, з одного боку, та економічними, соціальними та іншими чинниками, з іншого;

– методи мотивування (стимулювання): на рівні національної економіки функцію мотивації доцільно розглядати в контексті управлінського потенціалу, а саме, в частині його мотиваційної складової (мотиваційного потенціалу); відповідно, в даному випадку йдеться про методи формування територіального мотиваційного потенціалу щодо вирішення екологічних протиріч. При цьому, якщо мотиваційний потенціал відображає внутрішні намагання суб'єктів економічної діяльності вирішувати протиріччя з урахуванням інтересів інших учасників, то в контексті відношення до функції стимулювання відповідні методи спрямовані від державних і, зокрема, територіальних органів управління в напрямку впливу на діяльність підприємств і організацій, що функціонують у межах певної території;

– методи контролю: як і у випадку функції мотивування, функція контролю взаємозв'язана з методами управління екологічними протиріччями, що виникають на мікрорівні (організація, в межах території) та розкриваються, на наш погляд, у поєднанні зі стандартами, що встановлюють вимоги в контексті екологічного менеджменту, ризику та

безпеки. Зокрема, серед вказаних методів є порівняння отриманих результатів зі встановленими стандартами та в разі факту відхилень – їх усунення, перегляд стандартів чи взагалі бездіяльність, яка може виявитися найкращим методом управління екологічними протиріччями в контексті контролю над ними;

– методи координації: основне призначення даних методів полягає в узгодженні різномірних поглядів та інтересів як у самій структурі управління екологічними протиріччями, так і по відношенню до усіх стейкхолдерів у межах певної території;

– методи регулювання: зміст даних методів розкривається в оперативному управлінні екологічними протиріччями, що зводить сферу їх впливу до тієї частини протиріч, які є потенційно небезпечними в поточний момент;

– методи прийняття управлінських рішень: сукупність даних методів, що одночасно використовуються в ролі моделей соціально-економічного розвитку, є надзвичайно широкою. Проте більшість із методів прийняття управлінських рішень, зокрема, стосовно вирішення екологічних протиріч, тісно пов'язані між собою (як, наприклад, такі методи, як: платіжна матриця, методи теорії ігор, дерево рішень, методи прогнозування, методи каузального моделювання тощо), що, втім, тільки підсилює їх спільну дію. При цьому специфіка природи екологічних протиріч зумовлює застосування методів, спрямованих на подолання ситуацій, що характеризуються конфліктністю та протистоянням і, відповідно, потребують моделі “гри”, – йдеться про методи теорії ігор, зокрема, так званих “ігор проти природи”;

– методи керівництва (лідерства): суб'єктивність у прийнятті управлінських рішень є їх невід'ємною рисою, що не втрачає своєї значущості й на рівні територіальної організації соціально-економічних процесів. У даному контексті роль у тому, наскільки виваженими будуть рішення щодо оптимізації протиріч між стейкхолдерами, що мають різні економічні потреби, поведінку та екологічно релевантні інтереси, належить керівникові (лідеру), який зуміє, насамперед, завдяки власним особистісним якостям, згуртувати колектив, спроможний реально, на професійному рівні вирішувати будь-які протиріччя та потенційно конфліктні ситуації.

Окрім того, вказані вище методи управління екологічними протиріччями можна класифікувати за критерієм характеру менеджерської роботи, а саме: методи інтуїтивно-творчої, методи інформаційної, методи аналітичної, а також методи організаційно-практичної управлінської роботи. Такий підхід важливий із огляду на те, що екологічні протиріччя як надзвичайно складний, багатоаспектний і різномірний об'єкт управління, з метою отримання реальних соціально та економічно значущих результатів потребують поряд із власне науковими дослідженнями ретельної практичної роботи, що включає підготовку та реалізацію управлінських заходів із урахуванням узагальнених вище специфічних особливостей і змісту протиріч у сфері еколога-економічної та соціально-екологічної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень в даному напрямку. В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. По-перше, встановлено, що сутність і зміст методології управління екологічними протиріччями розкривається у відповідях на наступні основні питання: чи є необхідність, і чи можна впливати на вказані протиріччя, та в яких межах знаходиться об'єкт, чутливий до такого впливу; яким чином (за допомогою яких методів) здійснювати управлінський вплив на екологічні протиріччя; на яких засадах (підходах) і принципах слід формувати та застосовувати вказані методи. При цьому в аспектах методології, що висвітлюються в даному дослідженні, просліджуються два напрями, в яких сформовані пропозиції, а саме: в рамках загальнонаукових уявлень про методологію та методологію управління, зокрема; та проекологічний напрям, у якому розкриваються питання, пов'язані безпосередньо з антропогенним впливом на компоненти навколишнього природного середовища та природні ресурси та з трансдисциплінарним баченням вирішення вказаних проблем у контексті аналізу еколога-економічних, соціально-екологічних та ін. взаємозв'язків між учасниками

економічних відносин певної держави. По-друге, в роботі запропоновано методологічну модель “спіраль управління екологічними протиріччями”, в якій узагальнено відповідні підходи, принципи та методи, що знаходяться в певному підтримувальному взаємозв’язку. В моделі відображено роль управлінського потенціалу, сформованого внаслідок наближення сутності та змісту методів до відповідних принципів управління екологічними протиріччями, в досягненні синергетичного ефекту від реалізації заходів із вирішення вказаних протиріч.

Подальші дослідження будуть присвячені розвитку концептуальних положень управління екологічними протиріччями національної економіки.

Використана література:

1. Андрушків Б. М. Чорна скрижаль України : 15-й річниці Чорнобильської трагедії та 10-й річниці державної незалежності присвячується / Б. М. Андрушків. – Тернопіль : Джура, 2001. – 276 с.
2. Андрушків Б. Удосконалення управління природоохоронною діяльністю обслуговуючих підприємств на інноваційних засадах [Електронний ресурс] / Б. Андрушків, Н. Кирич, О. Погайдак // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1(6). – С. 5–16. – Режим доступу до ресурсу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12abmniz.pdf>.
3. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – Moscow, Наука, 1988. – 520 с.
4. Коренюк П. І. Еколого-економічна ефективність відтворювальної системи продовольчого комплексу: теорія, методологія, практика / П. І. Коренюк. – Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2005. – 355 с.
5. Крайник О. П. Регулювання економічного розвитку регіону / О. П. Крайник. – К.: НДФІ, 2007. – 268 с.
6. Нагорняк Г. Роль державної інноваційної політики у забезпеченні розвитку економіки України [Електронний ресурс] / Г. Нагорняк, Ю. Вовк // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1(6). – С. 202–209. – Режим доступу до ресурсу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12ngsreu.pdf>.
7. Пашкевич М. Розвиток продуктивних сил в аспекті системного державного управління [Електронний ресурс] / М. Пашкевич // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 2(7). – С. 163–169. – Режим доступу до ресурсу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12pmssdu.pdf>.
8. Петренко В. П. Інтелектуальні ресурси соціально-економічних систем: аспекти інноваційного управління / В. П. Петренко. – Івано-Франківськ: ПП Курилюк, 2009. – 196 с.
9. Петрушенко М. М. Щодо питання про зміст менеджменту як концепції та соціально-економічного процесу / М. М. Петрушенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2011. – №2. – С. 59–67.
10. Ткач І. Проблеми забезпечення стійкості економіки [Електронний ресурс] / І. Ткач // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1(6). – С. 184–188. – Режим доступу до ресурсу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12timzse.pdf>.
11. Хоменко Я. В. Стратегія сталого економічного зростання регіонів України / Я. В. Хоменко. – Донецьк : ТОВ “ДРУК-ІНФО”, 2008. – 389 с.
12. Шкільняк М. Теоретичні засади формування системи управління державною власністю / М. Шкільняк // Галицький економічний вісник. – 2011. – №2(31). – с. 45–50.
13. Environmental policy in an international context. Environmental problems as conflicts of interest / [Edited by P. B. Sloep, A. Blowers]. – Chippenham: Antony Rowe Ltd., 2005. – 257 с.
14. Forecasting the impacts of environmental constraints on human development : UNDP. Human development research paper, November 2011 / [Hughes B. B., Irfan M. T., Moyer J. D. etc.]. – [Online resource]. – Access mode : http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/papers/HDRP_2011_08.pdf.
15. Hussen A. M. Principles of environmental economics / A. M. Hussen. – NY: Routledge. Taylor & Francis e-Library, 2004. – 344 p.
16. Meadows D. H. Limits to growth: the 30-year update / D. H. Meadows, J. Randers, D. L. Meadows. – London: Earthscan, 2006. – 338 p.
17. Valuing the earth. Economics, ecology, ethics / [Edited by H. E. Daly, K. N. Townsend]. – London: The MIT Press, 1993. – 389 с.

REFERENCES

1. Andrushkiv B. M. Black Tablet Ukraine: 15th anniversary of the Chernobyl disaster and the 10th anniversary of state independence of dedicated [*Chorna skryzhal Ukrainy : 15-i richnytsi Chornobylskoi tragedii ta 10-i richnytsi derzhavnoi nezalezhnosti prysviachuietsia*]. Ternopil, Dzhura, 2001. 276 p.
2. Andrushkiv B., Kyrych N., Pohayidak O. Innovative aspects of environmental activities in service firms [Udoskonalennia upravlinnia pryrodookhoronnoiu diialnistiu obslugovuiuchykh pidpriemstv na innovatsiinykh zasadakh]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State*, 2012, Vol. 6, No. 1, pp. 5–16, available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12abmniz.pdf>.
3. Vernadskiy V. I. Philosophical thought naturalist [*Filosofskiye mysli naturalista*]. Moscow, Nauka, 1988. 520 p.

4. Korenyuk P.I. Ecological and economic efficiency of the reproductive system of food complex: theory, methodology, practice [*Ekologo-ekonomichna efektyvnist vidtvoriuvanoi systemy prodovolchogo kompleksu: teoriia, metodologiya, praktyka*]. Dnipropetrovsk, DSFA, 2005. 355 p.
5. Krainyk O.P. The economic development of the region [*Regulivannia ekonomichnogo rozvytku regionu*]. Kyiv, NDFI, 2007. 268 p.
6. Nagornyak, G., Vovk, Yu. (2012). The role of the state innovation policy to ensure economic development of Ukraine [Rol' derzhavnoyi innovatsiynoi polityky u zabezpechenni rozvytku ekonomiky Ukrainy]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State* [online]. 6 (1), p. 202-209. [Accessed May 2012]. Available from: <<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12ngsreu.pdf>>.
7. Pashkevych, M. (2012). Development of productive forces in the aspects of system public administration [Rozvytok produktyvnykh syl v aspekti systemnoho derzhavnoho upravlinnya]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava - Socio-Economic Problems and the State* [online]. 7 (2), p. 163-169. [Accessed December 2012]. Available from: <<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12pmssdu.pdf>>.
8. Petrenko V.P. Intellectual resources of socio-economic systems: aspects of innovation management [*Intelektualni resursy sotsialno-ekonomichnykh system: aspekty innovatsiinogo upravlinnia*]. Ivano-Frankivsk, PP Kuryliuk, 2009. 196 p.
9. Petrusenko M.M. On the issue of content management as a concept and socio-economic process [Shchodo pytannia pro zmist menedzhmentu yak kontseptsii ta sotsialno-ekonomichnogo protsesu]. *Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika – Bulletin of Sumy State University. Economy Series*, 2011, №2, pp. 59–67.
10. Tkach, I. (2012). Problems support economic stability [Problemy zabezpechennya stiykosti ekonomiky]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State* [online]. 6 (1), p.184-188. [Accessed May 2012]. Available from: <<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12timzse.pdf>>.
11. Khomenko Ya.V. The strategy of sustainable growth regions of Ukraine [*Strategiia stalogo ekonomichnogo zrostannia regioniv Ukrainy*]. Donetsk, DRUK-INFO, 2008. 389 p.
12. Shkilniak M. Theoretical bases of formation of state property management [Teoretychni zasady formuvannia systemy upravlinnia derzhavnoiu vlasnistiu]. *Galytskii ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Journal*, 2011, No.2 (31), pp. 45–50.
13. Environmental policy in an international context. Environmental problems as conflicts of interest / [Edited by P.B. Sloep, A. Blowers]. Chippenham, Antony Rowe Ltd., 2005. 257 p.
14. Forecasting the impacts of environmental constraints on human development : UNDP. Human development research paper, November 2011 [Hughes B.B., Irfan M.T., Moyer J.D. etc.]. Access mode: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/papers/HDRP_2011_08.pdf.
15. Hussen A.M. Principles of environmental economics. NY, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004. 344 p.
16. Meadows D.H., Randers J., Meadows D. L. Limits to growth: the 30-year update. London, Earthscan, 2006. 338 p.
17. Valuing the earth. Economics, ecology, ethics [Edited by H. E. Daly, K. N. Townsend]. London, The MIT Press, 1993. 389 p.

Рецензія: д.е.н., проф. Прокопенко О. В.

Reviewed: Dr., Prof. Prokopenko O. V.

Received: April, 2013

1st Revision: April, 2013

Accepted: May, 2013

